

**ДИДАКТИЧНА ДВОВЕКТОРНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ В АСПЕКТІ РОЗВИТКУ ЇХ
ОБДАРУВАНЬ**

У статті проаналізовано стан організації роботи з обдарованими дітьми та висвітлено підходи до проектування процесу навчання з огляду на класифікацію видів обдарованості за ступенем сформованості, наявною формою та віковими особливостями розвитку індивіда. У контексті статті наголошено на актуальності психолого-педагогічного дослідження потенціалу обдарованих дітей.

Глобалізація всіх сфер суспільного життя, прискорений розвиток високотехнологічних галузей економіки, масштабні інноваційно-інтеграційні процеси, постійно зростаючі запити суспільства щодо рівня підготовленості підростаючого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві зумовлюють пошук нової освітньої парадигми, що найповніше відзеркалювала б гуманістичні пріоритети освіти, котрі ґрунтуються на ідеях самоцінності та унікальності особистості дитини, необхідності розвитку її здібностей, обдарувань, талантів з метою забезпечення найоптимальнішої адаптації до швидкозмінних, а почасти й не прогнозованих реалій майбутнього.

Ідея особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного індивіда є визначальною в освіті. На необхідності створення для цього відповідних умов наголошується в Національній Доктрині розвитку освіти України у XXI столітті. У Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) вказується на важливість різнобічного розвитку індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування ціннісних орієнтацій, задоволення інтересів та потреб. Законом України "Про освіту", Державною цільовою програмою "Вчитель", національною програмою "Діти України" передбачається створення загальнодержавної мережі навчальних закладів для навчання обдарованих дітей.

На основі аналізу фахових психолого-педагогічних джерел можна зробити певні узагальнення стосовно особливостей організації роботи з обдарованими дітьми. Скажімо, діагностика обдарованості здійснюється з використанням прямих, непрямих, проектних методів і методик, стандартних інтелектуальних тестів та різних комплексів психологічних тестів. Також з метою діагностичного вивчення проводяться спостереження, запроваджуються природний (лабораторний) експерименти, аналізуються продукти діяльності дітей тощо. У представленій статті ми ставимо за мету висвітлити особливості роботи з обдарованими дітьми.

Розгляд організаційних засад навчання обдарованих дітей засвідчує наявність паралельного функціонування таких форм, як: відокремлене (організація процесу навчання здійснюється у спеціальних навчальних закладах), спільно-відокремлене (обдаровані діти навчаються у спеціальних групах чи класах, що безпосередньо відкриваються в загальноосвітніх навчальних закладах) та спільне навчання (обдаровані діти здобувають освіту разом із однолітками у звичайному класі). Варіативністю підходів характеризується і самий процес навчання досліджуваної категорії дітей, оскільки його проектування здійснюється на основі реалізації прискорення (зміна швидкості засвоєння навчальної програми, ранній вступ до школи (вузу), "перестрибування" через клас, прискорене навчання в звичайному класі, відвідування уроків з певних предметів, що проводяться вчителями для дітей старшого віку), збагачення (з цією метою використовуються навчальні програми вищих навчальних закладів освіти, учні залучаються до навчання на спеціальних курсах, факультативах), поглибленого вивчення окремих предметів, самостійного опрацювання програмового матеріалу, що безпосередньо стосується одного або декількох предметів.

В урочний та позаурочний час обдаровані діти залучаються до проведення уроків, семінарів, практикумів; беруть участь у конференціях, олімпіадах, відкритих турнірах, творчих конкурсах, ділових іграх, тренінгах, інтернет-олімпіадах (конкурсах, турнірах, вікторинах); залучаються до дослідницької й проектної діяльності. Для зазначеної категорії учнів проводяться консультації, екскурсії, факультативні заняття, заняття у гуртках; діють літні школи й табори, організовується дистанційне навчання; добираються індивідуальні завдання для класної та домашньої навчальної роботи тощо. Слід додати, що навчання обдарованих дітей характеризується індивідуалізованим, диференційованим, дослідницько-пошуковим, проблемним, інтегрованим, міжпредметним підходами до його моделювання й здійснюється з домінуванням самостійної навчально-пізнавальної активності вихованців у процесі опрацювання тем та вирішення проблем, питань, завдань, що вирізняються глобальним характером, латентним підтекстом, творчою сутністю, відкритим типом розв'язання тощо.

Водночас аналіз теоретико-практичних засад організації й здійснення навчання обдарованих дітей виявив існування протиріччя між спрямуванням освіти на врахування інтересів і потреб окремого учня й суспільства в цілому, забезпечення максимального розвитку здібностей вихованця незалежно від статі, національності, віросповідання, соціально-економічного й суспільного статусу його сім'ї, з одного боку, а, з іншого, частковою реалізованістю окреслених підходів у закладах освіти, явним спрямуванням відповідного дидактичного впливу, у переважній більшості випадків, на конкретного учня, стосовно якого в педагогічних колах використовується термін "обдарована дитина". У цьому контексті В.П. Безпалько зазначає, що сучасному вчителю, зашореному

обов'язковою програмою, не до здібностей та інтересів кожного окремого учня, будь вони навіть настільки явно виражені, як і в А. Ейнштейна.

Отже, зростаюча актуальність проблеми, її теоретична та практична значущість і недостатній рівень дидактичного опрацювання спричинили необхідність проектування моделі організації навчання дітей з огляду на психологічну сутність поняття "обдарованість".

Розкриваючи суть терміна, вкажемо на те, що обдарованість – це системна якість особистості, яка розвивається упродовж життя, і розглядається в аспекті якісно своєрідного поєднання здібностей, а від останніх залежить можливість досягнення успіху в тому чи іншому виді діяльності [1].

У контексті визначення сучасних підходів до здійснення процесу навчання особливої актуальності набувають такі положення, як: розвиток людини є розвитком її здібностей, оскільки на відміну від задатків, що є анатомо-фізіологічними особливостями організму, здібності не є вродженими можливостями, це, перш за все, результат розвитку індивіда (С.Л. Рубінштейн); формування динамічних індивідуалізованих структур здібностей спричинюється їх високою пластичністю й компенсаторними можливостями (І.В. Дубровина) та перехід від діагностики відбору обдарованих до діагностики розвитку (Л.С. Виготський). Варто наголосити й на поглядах А.В. Петровського, який, порівнюючи розвиток здібностей з розвитком зернини, вказує на те, що, подібно до того, як посаджене у ґрунт зерно є лише можливістю по відношенню до колосу, який виросте за сприятливих для проростання зернини й розвитку рослини умов, здібності – це лише можливості для набуття знань та умінь. Лише в результаті наполегливої праці ці можливості стають дійсністю.

Відповідно, здібності, що проявляються в дітей, найчастіше стосуються учіння або тих видів діяльності, якими вони займаються в позаурочний час (малювання, музика, технічне конструювання тощо). У цьому контексті слід додати, що у процесі розвитку особистості формуються загальні (у різних фахових джерелах паралельно використовуються терміни "розумові" або "інтелектуальні") здібності, котрі мають вияв у багатьох видах діяльності, у тому числі й в учінні, та спричинюють відносну легкість і продуктивність у їх здійсненні, зокрема, в оволодінні знаннями та вміннями, та спеціальні – це здібності до того чи іншого виду діяльності (наприклад, діяльності пов'язаної з музикою, мовою чи математикою).

Спеціальні здібності раніше проявляються в тих видах діяльності, для виконання яких необхідні особливі спеціальні задатки (музичні, художні) або формальні якості розуму, а пізніше – у діяльності, що потребує певного життєвого досвіду (наприклад, літературні здібності).

На основі розвинутих загальних здібностей створюються внутрішні умови для розвитку спеціальних здібностей. У свою чергу, розвиток спеціальних здібностей позитивно впливає на розвиток особистісних загальних здібностей. Проте в будь-якому випадку розвиток здібностей – це процес, що, на думку В.Е. Смирнова [2], може бути різним за тривалістю і складністю, проте завжди на його початку спостерігається слабкий вогонь і лише згодом – яскраве полум'я.

Сукупність необхідних умов для виявлення та розвитку здібностей можна викласти в такому контексті: здійснення конкретної практичної або теоретичної діяльності (Б.М. Теплов); виникнення емоційних (радість творчості, відчуття задоволення від напруженої роботи, емоційна насолода процесом тощо) і вольових (цілеспрямованість, ініціативність, наполегливість тощо) процесів, розвиток активності й саморегулювання особистості (В.А. Крутецький), підвищена мотивація й спричинена нею напружена активність (Ю.Б. Гиппенрейтер), сформована стійка й сильна потреба в постійних заняттях і практична реалізація цієї потреби (Н.С. Лейтес), систематична праця, постійне вправлення у певних видах діяльності, ускладнення завдань, і наполегливість у досягненні все вагоміших цілей (Б.Ф. Баєв).

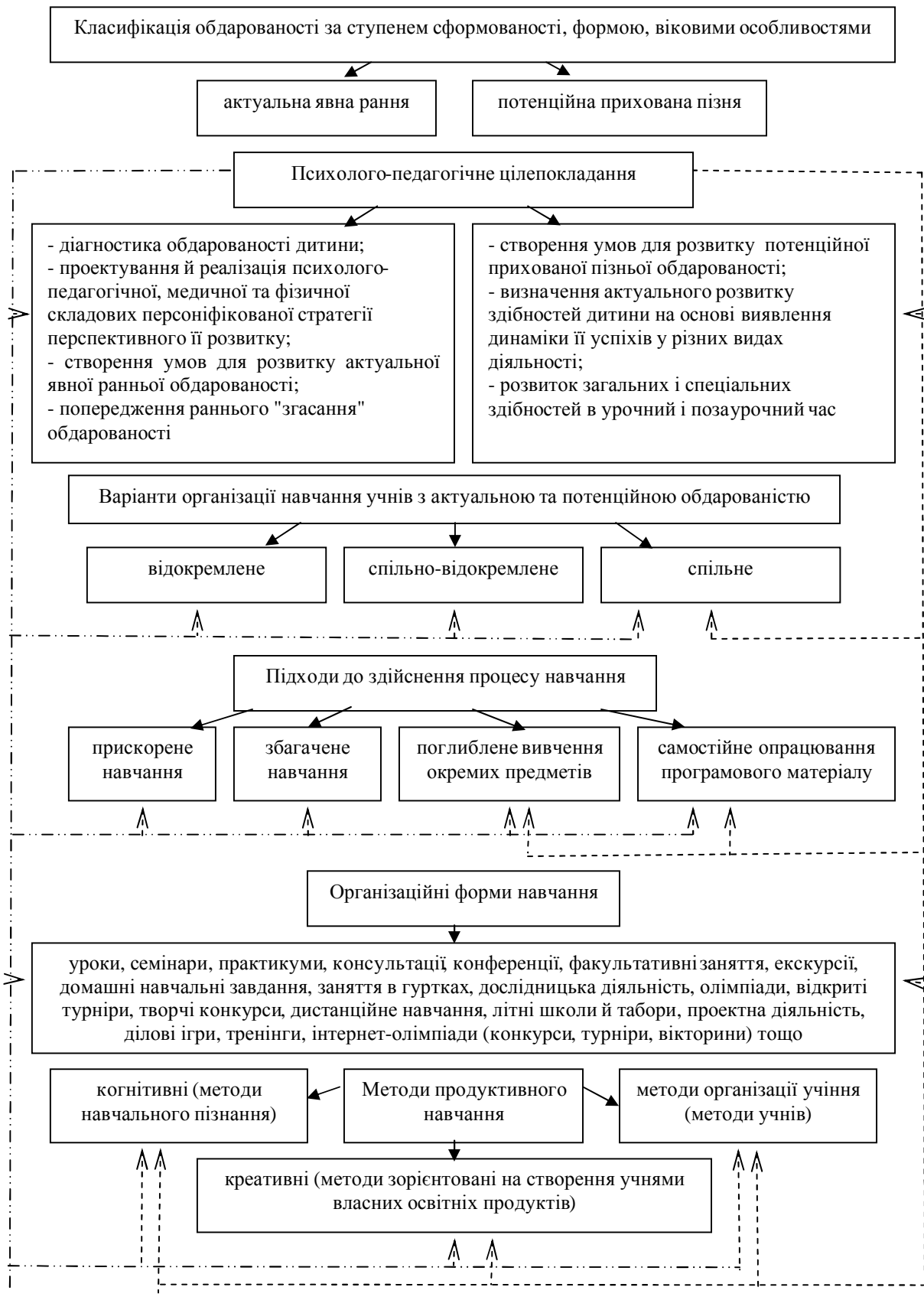

Рис.1. Модель організації роботи з дітьми в аспекті розвитку їх обдарувань

Сутність дидактичних засад організації роботи з дітьми в аспекті розвитку їх обдарувань найповніше розкривається з урахуванням поданої у фаховій літературі класифікації видів обдарованості за: ступенем сформованості (актуальна, потенційна; здібність, обдарованість, талант, геніальність); формами (явна, прихована); віковими особливостями (рання, пізня); видом діяльності і сфер психіки, що її забезпечує (соціальна, розумова, академічна, трудова, творча, фізична; широтою виявлення в різних видах діяльності (загальна, спеціальна) [3].

Конкретизуючи підходи до класифікації видів обдарованості, Н.С. Лейтес [4] вважає за необхідне феномен обдарованості розглядати в контексті вікового підходу до його визначення, оскільки "вікова чутливість" є одночасно і передумовою формування здібностей, і компонентом самих здібностей.

Відповідно психолог пропонує розрізнати три категорії здібних учнів. У першу – об'єднувати дітей з раннім підйомом інтелекту, так званих інтелектуальних вундеркіндів. До другої – відносити вихованців з яскравим проявом здібностей до окремих навчальних дисциплін або видів діяльності (в тому числі й позашкільних). У третю – зараховувати дітей, котрі мають потенційні ознаки обдарованості.

Щодо висловлення "обдарований учень", то, на переконання Н.С. Лейтеса, воно є умовним, оскільки рано виявленні здібності, що протягом певного часу не були реалізовані, очікуваного розвитку в майбутньому не отримують; у той час як інші учні можуть продемонструвати з часом дійсно високий рівень розвитку здібностей.

Аналогічні висновки робить і І.В. Дубровина [5], вказуючи на те, що в частини дітей у підлітковому і навіть юнацькому віці може фіксуватися значний підйом у розвитку здібностей. Можливими є й інші випадки, коли дитина, котра дивувала своїми здібностями на початку навчання, в середніх класах зовсім не вирізняється поміж однокласниками.

Зосередимо увагу на переліку найтипівіших причин спаду ранньої загальної обдарованості, серед них першість відводиться наступним: випередження було спричинено розвитком особливостей, які в подальшому втратили своє значення; недостатня сформованість вольових якостей особистості; поява вікових змін у спрямованості особистості, що зумовили втрату інтересу до розумових занять; відсутність у структурі обдарованості творчого компонента; несформоване вміння вчитися.

Відповідно педагогічні зусилля щодо попередження раннього "згасання" обдарованості мають бути спрямовані на розвиток пізнавальних, потребово-мотиваційних, емоційно-вольових процесів особистості; підсилення в дитини бажання до подальшого саморозвитку й самонавчання; закріплення індивідуальних схильностей і виявлень; формування самостійності й сміливості у відході від загальноприйнятих стандартів; стимулювання пошуку творчого способу вирішення проблеми та виконання завдання.

Аналізуючи розвиток пізньої обдарованості та умови, що його спричинюють, М.С. Лейтес вказує на особливо несподівані зміни в інтересах, суттєвий підйом пізнавальної активності, що починає спостерігатися в шестикласників.

У цьому контексті найоптимальнішим можна визначити підхід, за якого кожна дитину сприймають як індивіда з особливими можливостями й даруваннями. "Коли вчитель очікує "видатних досягнень" від дітей, вони дійсно їх починають демонструвати, навіть тоді, коли до цього вважалися не дуже здібними" [4: 249].

Зазначене вище доводить доцільність проектування моделі організації роботи з дітьми в аспекті розвитку їх обдарувань з урахуванням класифікації видів обдарованості за ступенем сформованості (актуальна, потенційна), наявною формою (явна, прихована) та віковими особливостями розвитку індивіда (рання, пізня); розгляду поняття "обдарованість" як якісно своєрідного поєднання здібностей; розвитку останніх на основі діяльнісного підходу; необхідності забезпечення формування пізнавальних, потребово-мотиваційних, емоційно-вольових процесів; залежності сприймання сутності понять "обдарованість" й "успішне виконання діяльності" від ціннісних орієнтацій членів суспільства стосовно тих чи інших видів діяльності.

Як показано на моделі організації роботи з дітьми в аспекті розвитку їх обдарувань (див. вище рис. 1), сутність дидактичної двовекторності полягає у виокремленні двох векторів, першим із яких визначаються організаційно-процесуальні засади проектування, моделювання й здійснення процесу навчання в контексті ранньої актуальної явної обдарованості дітей.

Другим вектором окреслюються засади, що спрямовуються на виявлення, формування і розвиток пізньої потенційної прихованої обдарованості.

Відповідно проектування, моделювання та здійснення процесу навчання орієнтується на забезпечення розвитку загальних і спеціальних здібностей кожного із вихованців у процесі залучення їх до різних видів розумової, соціальної, академічної, трудової, творчої, фізичної діяльності з активізацією сфер психіки, що забезпечують її активно-результативне виконання.

Слід акцентувати увагу на тому, що здійснення навчання, відповідно до психолого-педагогічного цілепокладання, передбаченого другим вектором, має перспективну спрямованість, оскільки орієнтовано на розвиток як загальних, так і спеціальних здібностей особистості, якісно своєрідне інтегрування яких за певних умов спричинює виникнення можливостей для досягнення учнем майбутніх успіхів у тому чи іншому виді діяльності.

Зміщення дидактичного акценту із забезпечення накопичення учнями знань на розвиток їх загальних і спеціальних здібностей здійснюється з метою створення умов для становлення пізньої потенційної прихованої обдарованості.

За сучасних тенденцій переходу суспільного розвитку від монопрофесіоналізму до поліпрофесіоналізму, підростає покоління має бути зорієнтоване як на постійне підвищення рівня кваліфікації, так і на періодичну зміну видів діяльності з проходженням відповідного навчання. З огляду на це, особливого значення набуває цілеспрямований виклик у кожного вихованця прагнення до самопізнання й самовдосконалення, бажання виявляти свій психофізичний ресурс і пізнавати способи його розвитку з метою формування необхідних особистісних якостей та властивостей.

Системне та систематичне вивчення розвитку й функціонування психічних процесів у дитини з актуальною явною ранньою обдарованістю, проведення спостережень за станом її психічного й фізичного здоров'я, формування адекватного сприймання себе й оточуючих, розвиток її емоційно-вольових процесів, формування

стійкої й сильної потреби в активній пізнавальній діяльності й постійних вправляннях у певних видах діяльності з систематичним ускладненням завдань, формування бажання до самопізнання з метою розвитку здібностей, закріплення індивідуальних схильностей і виявлень; формування самостійності й уміння вчитися; формування стійкої потреби у фізичному тренуванні тіла та раціональному харчуванні визначають пріоритетний задум персоналіфікованої стратегії перспективного розвитку обдарованої дитини.

Діагностичне обстеження, що передусе проектуванню й моделюванню процесу навчання в контексті виявлення, формування й розвитку пізньої потенційної прихованої обдарованості, проводиться з метою виявлення актуального розвитку здібностей кожної дитини, визначення способів надання їй допомоги в пізнанні себе, своїх загальних і спеціальних здібностей, інтелектуальних та фізичних можливостей, пізнавальних інтересів, потреб, активізації прагнення до самопізнання, самовдосконалення та самоосвіти.

Відповідно повторні діагностичні обстеження дозволяють виявити доцільність реалізації персоналіфікованої стратегії перспективного розвитку обдарованої дитини, визначити необхідність у певних корекційних змінах, забезпечити керівництво процесом розвитку загальних і спеціальних здібностей тощо.

З огляду на реалізацію дидактичної двовекторності в організації роботи з дітьми в аспекті розвитку їх обдарувань, найоптимальнішими способами упорядкованої, взаємозв'язаної діяльності вчителя й учнів є побудова процесу навчання на основі впровадження когнітивних методів пізнання (методів смислового, образного або символічного бачення, емпатії (вживання), евристичних запитань, порівняння, евристичного спостереження, конструювання понять, правил, гіпотез тощо); креативних методів навчання (методів зорієнтованих на створення учнями власних освітніх продуктів у процесі проектної або дослідницької діяльності, придумування за даним початком, гіперболізації тощо); методів організації учіння, а саме: методів учнів (метода цілепокладання, учнівського планування, створення учнівських освітніх програм, самоорганізації навчання, взаємонавчання, контролю, рефлексії, самооцінювання тощо).

Підсумовуючи, вкажемо на те, що дидактична двовекторність організації роботи з дітьми, сутнісною ідеєю якої є подальший розвиток ранньої актуальної явної обдарованості дітей, з одного боку, а з іншого, створення умов для виявлення, формування й розвитку пізньої потенційної прихованої обдарованості вихованців, набуває неабиякої актуальності в контексті зміни освітніх домінант, зокрема трансформація освіти зі сфери накопичення знань у сферу індивідуального розвитку особистості, що, у свою чергу, потребує виявлення і впровадження ефективних підходів щодо надання освітньому середовищу більшої гнучкості й дієвості в аспекті проектування та реалізації персоналіфікованої освітньої стратегії актуально-перспективного розвитку кожної дитини з максимальним врахуванням світу її психічних властивостей (здібностей, спрямованості, темпераменту, характеру), утворень (знань, умінь, навичок, звичок), процесів (пізнавальних, емоційних, вольових) та станів (стану піднесення, стану пригнічення, робочого стану).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. Способности и одаренность. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – С. 9-20.
2. Смирнов В.Е. Проявление способностей в юношеском возрасте. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Под ред. И.И. Ильева, В.Я. Ляудис. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 292 с.
3. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. М.: НИИ школьных технологий, Т. 1. – 2006. – С. 708-719
4. Рабочая книга школьного психолога / И.В. Дубровина, М.К. Акимова, Е.М. Борисова и др.; Под ред. И.В. Дубровиной. – М.: Просвещение, 1991. – 303 с.
5. Лейтес Н.С. Возрастные предпосылки умственных способностей. Хрестоматия по психологии / Под ред. А.В. Петровского. – 2-е изд. Перер. и доп. – М.: Просвещение, 1987. – С. 386-394.

Матеріал надійшов до редакції 15.06.2008 р.

Мантула Т.И. Дидактическая двовекторность организации работы с детьми в аспекте развития их одаренностей.

В статье проанализировано состояние организации работы с одаренными детьми, рассмотрено подходы к проектированию процесса обучения с учетом классификации видов одаренности по степени формирования, форме, возрастным особенностям развития индивида. В контексте статьи подчеркивается актуальность психолого-педагогического исследования потенциала одаренных детей.

Mantula T.I. Didactic Two-Vectored Organization of Work with Children in the Aspect of their Gift's Development.

The state of organization of work with gifted children is analysed in the article. The approaches to the designing of educational process from the point of view of the classification of different forms of talent according to the level of its formation are revealed. The forms and age peculiarities of the person's development are taken into consideration. The components of psychological-pedagogical aim formation in the context of actual and potential children's gift.